

Olvasáskutatás Magyarországon 1962–1972

Olvasásszociológiai kutatásokról
közművelődési könyvtári szemmel

KAMARÁS ISTVÁN

A "Könyvet mindenki kezébe" jelszót megvalósítani igyekvő könyvtárosok magatartása, szemlélete és gyakorlata eléggé különböző. Az ötvenes évek elején sokan a könyvtárosok közül kezdték magukba szuggerálni, hogy olvasó néppé váltunk, s hogy az emberek általában csak jó könyveket olvasnak. Ma is akad néhány képviselőjük. A könyvtárosok másik típusa jó vagy kiváló esztétikai érzékkel és széleskörű tájékozottsággal rendelkezik ahhoz, hogy értékük szerint rangsorolja a könyveket, de az olvasókat vagy egységes tömbként kezeli, s lesajnálja, elmarasztalja azokat, akik nem értik Einsteint, Dantét, Faulkner-t, vagy pedig élesen elitre és tömegre bontva őket kinek-kinek szintjének megfelelő elit- vagy tömegkulturát kínálnak. A könyvtárosok egy harmadik típusába azok tartoznak, akik bizonyos szociológiai műveltséggel rendelkeznek, képesek arra, hogy az olvasótáborban is kirajzolódó társadalmi strukturát áttekintsék és felismerjék a rétegenként, egyenként különböző igényeket, de ebbe nem akarnak beleszólni. Vannak köztük olyan könyvtárosok, akik magukra hagyják a könyveket és az olvasói igényeket, és vannak olyanok is, akik a különböző igények hűséges, szorgalmas udvari szállítói. Vannak aztán olyan könyvtárosok is - sajnos Magyarországon még eléggé kevesen - akik nap mint nap a sokféle könyv és sokféle tényező által meghatározott olvasási igények többismeretlenes egyenletének megoldásán fáradoznak, gondosan előkészítve egy-egy olvasmány és olvasó maradandó élményt adó találkozását. Az ilyenfajta könyvtárosi szemléletek természetesen nemcsak az olvasmányajánló és tájékoztató tevékenységnél irányítják a könyvtáros magatartását, döntését és viselkedését, hanem az állományalakítást, de még a vezetés stílusát is befolyásolják. Hogy mennyire nélkülözhetetlen a szociológiai kutatások, s különösképpen a művelődésszociológia, a művészetszociológia és a szociálpszichológia területére eső olvasáskutatások eredményeinek ismerete és felhasználása a közművelődési könyvtárak munkájában, a könyvtárosok szemléletének módosításában, az, úgy érzem, nem szorul különösebb bizonyításra.

Ebben a tanulmányban a felhasználó, a közművelődési könyvtáros szemszögéből szeretném áttekinteni a csupán mintegy évtizedes multa visszatekinthető magyarországi olvasáskutatás eredményeit, elsősorban a szociológiai megközelítésekre térve ki.

A két világháború közötti kiesszámú, nem teljesen megbízható művelődés-statisztikai adatfelvétel, s a néhány könyvtári felmérés kevéske indulótóké jelentett a hatvanas években kezdődő olvasáskutatás számára. A más területen szociológia-potló szociográfiáknak a közművelődési állapotokkal kapcsolatos képe szegényebb, mint a más területekről adott kép. Az ötvenes évek felmérései inkább a jelszavak illusztrációi voltak, mint a jelszavak és a valóság szembesítése.

Ilyen elvi, elméleti alapokon nehezen indult meg az olvasáskutatás, s első lépései rendkívül bizonytalanok voltak, mint egy 1960-as könyvtári felmérés ismertetéséből kitűnik: "Munkás, értelmiségi, egyetemi hallgató az irodalomból elsősorban "uj magyar és egyéb idegen" könyveket olvas, az alkalmazott, a pedagógus és a nyugdíjas "egyéb idegen és klasszikus idegen", a háztartásbeli "uj magyar és klasszikus idegen", a középiskolás "klasszikus magyar és klasszikus idegen", irodalmat olvas (Könyvtáros, 1960. 5. sz.).

Ez a felmérés már nem apológia, hiszen az "egyéb idegen" - amit a felmérés készítője szerint egyugyanazon izléskörhöz tartozó egyetemi hallgatók, munkások és értelmiségiek olvasnak - nem más, mint a kispolgári izlésnek megfelelő irodalom.

OLVASÓSZÁMLÁLÁSOK

A művelődésügy, s ezen belül a könyvtárügy szükségletei által a hatvanas évek elején indított magyar olvasáskutatás első feladata egy egész országra kiterjedő olvasószámlálás volt. Az ötvenes évek gyors kulturális fejlődésének valóságos mértékét az irreális jelszavak, s az ezeken is tultevő tulságosan magabiztos jelentések elködösítették. Az olvasó nép tultkorai kinyilatkoztatása és a mindennapi tapasztalat között az ötvenes évek végére meglehetősen nagyra nőtt a feszültség.

A Központi Statisztikai Hivatal 1962-es művelődésstatisztikai adatfelvétele a tultzottan derü- és borulóató nyilatkozatok nagy szórású becslései után 38 %-ban állapította meg a negyedév alatt legalább egy könyvet elolvasók arányát (Mit olvasunk? : 1965). A másik olvasószámlálás, amely már az olvasókutatás első műhelyében, a Magyar Könyvkiadó és Kereskedők Egyesülete Piackutató Csoportjának országosan reprezentatív kutatásának keretében készült (MÁNDI: 1965), az egy év alatt legalább egy könyvet elolvasók arányát 60 %-ra becsülte. Az a tény, hogy mintegy 20 % nem akadt fenn az előző felmérés hálójában, arra mutat, hogy az olvasás-fogalom a könyvvel való kapcsolat meglehetősen különböző erősségű válfajait ötvözi magába. Viszonylag kevés a rendszeres olvasó, MÁNDI vizsgálata szerint 24 %, és viszonylag nagy az alkalmi olvasók, az évi egy-két könyvet olvasók aránya. Ezekről, a könyvvel csak igen laza kapcsolatot tartó

olvasókról a könyvtárosok és könyvterjesztők hajlamosak voltak lemondani. Az olvasáskutatás másik, 1968-ban alakult műhelyének, a KMK Olvasáskutatási Osztályának a magyar munkások körében készült vizsgálata (KAMARÁS:1969) kimutatta, hogy az évi egy-két könyvet olvasók több kulturális mutató - például a sajtóolvasás minőségi paraméterei - alapján közelebb állanak az évi 5-10 könyvet olvasókhoz, mint a nem olvasókhoz.

Mindkét olvasószámlálás feltárta, hogy az olvasás "rétegeképző ismérv", de az olvasás körén belül maradván nem tudták érzékelteni, hogy az olvasásnál vagy a többi kulturaközvetítő igénybevételénél mutatkozik-e nagyobb eltérés az egyes rétegek között. A művelődésstatistikai felmérések adatainak szekunderelemzésével Társadalmunk rétegződése című könyvében Ferge Zsuzsa mutatja ki, hogy az olvasás (a színház- és a hangverseny-látogatás mellett) sokkal inkább az iskolázottság színvonalától függően alakul ki, mint a tömegkommunikációs eszközök igénybevétele, s ennek következtében jóval nagyobbak az eltérések a különböző iskolázottságu csoportok között, mint a tévénézésnél és az újságolvasásnál. (FERGE: 1969/b). Természetesen az iskolai végzettség után az ezt is meghatározó munkamegosztásban elfoglalt helyzetnek van legerősebben determináló szerepe. Az értelmiségiek harmincháromszor annyit költenek könyvre mint a mezőgazdasági fizikai dolgozók, színházra csak nyolcszor, újságra három és félszer, mozira pedig csak két és félszer annyit.

AZ OLVASÁS SÜLYA AZ IDŐMÉRLEGEN

Az olvasásszámlálásokkal nagyjából egyidőben végzett szabadidővizsgálatok - melyek nem sokkal a tévé nagybő arányu térhódítása után készültek a Központi Statisztikai Hivatal műhelyében - az olvasásnak a kulturális tartalmu szabadidőtevékenységek között elfoglalt igen előkelő helyéről számolnak be (A nap 24 órája: 1965). A szabadidőelemzések azzal már kevesebbet foglalkoztak, hogy az olvasás mint tényleges, óhajtott és kedvelt tevékenység milyen különbségeket mutat a különböző rétegeknél, s hogy milyen más szabadidőtevékenységek társaságában szerepel. Ez utóbbi sem közömbös a közművelődési könyvtár számára, akár jelenlegi, akár leendő olvasóira vonatkoztatva. Másképpen kell értelmezni azt az esetet, ha az olvasás öt, másképpen, ha tizenöt féle más tevékenység között szerepel első helyen.

AZ OLVASÁST BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

Az olvasást és az olvasás rendszerességét meghatározó tényezők közül az említett két olvasószámlálás helyesen az iskolai végzettséget teszi első helyre, de ennek szerepét egy kissé eltulozzák. Nem hangsúlyozzák (mint később Sas Judit), hogy az iskolázottság szintjét a munkamegosztásban elfoglalt hely által meghatározott életmód "jelöli ki". Az újságolvasás, tévézés, rádióhallgatás és a mozilátogatás tényének és gyakoriságának szó-

ródását - amint azt Ferge Zsuzsa szemléletesen mutatja ki (FERGE; 1969/b), - elsősorban a társadalmi hovatartozás magyarázta, s csak másod- vagy harmadsorban az iskolai végzettség, egyenlő szinten a városiaság fokával vagy a jövedelemmel. Az olvasásnál a társadalmi helyzet és az iskolai végzettség a két legerősebben meghatározó tényező, de közülük is az előbbitől természetesen nem független iskolai végzettség a fontosabb.

Sas Juditnak a falusi lakosok (SAS; 1968), a Könyvtártudományi és Módszertani Központnak a munkások körében végzett kutatása (KAMARÁS; 1969) mutatta ki, hogy az azonos társadalmi rétegen belül milyen különbségek vannak a különböző szakképzettségük között, s hangsúlyozzák az életkor és a lakóhely szerepét is. A könyvtárügy műhelyében készült kutatás a családi állapotnak illetve megváltozásának az olvasásra gyakorolt hatását hangoztatja. Tánczos Gábor a középiskolában tanuló fiatalok körében végzett kutatást (TÁNCZOS; 1970), s a szülők foglalkozásának és az induló otthoni helyzetnek - mely sokak esetében örökölt hátrányos helyzet - ugyan csak lényeges befolyásoló szerepét emeli ki.

A bonyolultan egymásbaötvöződő, az olvasást befolyásoló tényezők szétválasztását, sulycsoportokba rendezését sem a magyar, sem a külföldi olvasáskutatás nem oldotta még meg. Azt már eléggé pontosan tudjuk, hogy az értelmiségiek közül mennyivel többen és mennyivel többet olvasnak, mint a munkások közül, az azonban még nyitott kérdés, hogy ennek az iskolai végzettség vagy az értelmiségi illetve a munkás lét az elsődleges oka. Arra sem tudunk még választ adni, hogy a magasabb végzettségű munkás, alkalmazott vagy értelmiségi miért olvas többet, mint az alacsonyabb végzettségű, ezért-e, mert iskolázottabb, vagy mert erősebb náluk a más tényezők által mozgatott, az olvasásban is megmutatkozó tanulási vágy.

AZ EGYES TÁRSADALMI RÉTEGEK OLVASÁSI KULTURÁJA

Társadalmi átalakulásunkra jellemző, hogy tágultak a rétegeken belüli, a kulturális magatartás eltéréseit jelző határok, de még korántsem szűntek meg. Jogos továbbra is munkásolvasóról és értelmiségi olvasóról beszélni. Bár az olvasmány és információ formájában tudást közvetítő könyvtáros "utánozhatatlan" egyénekkel áll szemben napi munkája során, elengedhetetlenül fontos számára a különböző társadalmi rétegekhez tartozó olvasók együttes olvasói portréja. Mindezeket figyelembe véve az átfogó kép felvázolása után a magyar olvasáskutatás figyelme az egyes olvasórétegek felé irányult.

Ezeknek a rétegvizsgálatoknak a többsége már nem egyszerű művelődésstatisztikai adatgyűjtés volt, többségük már igazi olvasásszociológiai kutatás. Az "olvasásszociológiai" jelzőből a "szociológia" pozitívan, az "olvasás" kissé elmarasztalóan minősíti ezeket a kutatásokat, melyek egy része akarva-akaratlan tulságosan közletről, az összefüggések közül kiragadva vizsgálta az olvasást. Értékük ezeknek a kutatásoknak, hogy egy

részük a mennyit? mellett a mi? sőt a miért? és a hogyan? kérdésekre is megkísérli a válaszadást. Erre azért is szükség volt, mert a mennyiségi különbségek már a kulturális területen sem olyan nagyok, hogy áttételek nélkül jelezhessék a minőségi különbségeket. Így például az újságolvasók aránya már csak nagyon kis különbségeket jelez az egyes rétegek között, de az, hogy a napilapok különböző társadalmi helyzetű, nemű, koru, lakóhelyű olvasói milyen fajta cikkeket milyen intenzitással olvasnak, már ismét erős szóródást okozó rétegtképző ismérv. Ilyen különbségeket a munkások körében végzett reprezentatív vizsgálat keretében is kimutattunk, még a könyvolvasás gyakorisága szerint különböző rétegek között is (KAMARÁS: 1969). A továbbiakban először ezeknek a rétegtkutatásoknak a mennyi? és a mit? kérdésekre adott válaszait foglaljuk össze, a miért? és a hogyan? kérdéske adott válaszokat más fejezetben foglaljuk össze.

FALUSI LAKOSOK

Az első rétegvizsgálatot Ughy Jenő, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkatársa végezte öt falu 1000 lakosa körében, kérdőíves interjú módszerrel (UGHY: 1965). A 10-15 évvel ezelőtt még lenézett vagy szégyellett időtöltést a falusi közvélemény 1964-ben már, ha kissé bátortalanul is, de pozitív előjellel emlegeti: a lakosság 64 %-a hasznos dolognak, 30 %-a kedvenc időtöltésének vallja. Mindez még inkább a lehetőségek, mint a megvalósulás szférája. Az olvasás az eseteknek még csak kisebb részében belső igény, hiszen a falusi olvasóknak csaknem fele képtelen volt olyan könyveket megjelölni, amelyek különösképpen érdeklik. A többségnél a könyv még csak presztízsszimbólum, ezt azonban a még csak el-lenére is pozitívan kell értékelni, mivel még a falusi szobában egy darabig olvasatlan könyv-disztárgynak is óriási társadalmi-kulturális huzóereje van. Néhány tévhiedelmet is eloszlatott ez a vizsgálat, például azt a feltevést, hogy az idősebb parasztolvasók kedvelik jobban a mesekönyveket. Áll viszont ez az ismeretterjesztő irodalomra, ha a 36 éven aluliakkal hasonlítjuk össze. Két évvel később Sas Judit három faluban vizsgálta az emberek és a könyvek, elsősorban a szépirodalom kapcsolatát a szükséglet - funkció és az igény - hatás koordinátarendszereiben (SAS: 1968). Hipotéziseit többféle módszerrel - köztük a hazai olvasáskutatásban először alkalmazott tartalomelemzéssel - próbálta igazolni. A falusi felnőtt lakosok olvasmányszerkezetéből egytöd nagyságu szeleteket hasít ki az ifjúsági és gyermekirodalom, a XIX. századi klasszikusok (Tolsztoj, Stendhal) és a XX. századi irodalom, a fennmaradó kétötödét pedig a XIX. századi romantika (Jókai, Hugo, Dumas) tölti ki. Minél zártabb egy csoport, annál kevésbé képes arra az irodalom, hogy számára ablakot nyisson a tágabb horizontok felé, állapíthatja meg Sas, amikor a falusi lakosok különböző rétegeinek olvasmányszerkezetét összehasonlítja. Mig Ughy a falusi könyvtárak egyre növekvő szerepével foglalkozott, Sast elsősorban a könyv terjedésének intézményeken kívüli hálózata érdekli, például az irodalmi közlés egyik nem hivatalos színhelye, a munkahely, ahol munka közben olvasmányélményekről beszélgetnek, inkább valamiféle modern folklórt, mint műelemzést művelve.

A könyvszakma Piackutató Csoportja az egyik nagyüzem munkásai körében folytatott kutatást (MÁNDI: 1968), s elsősorban a könyvvásárlásra, az otthoni könyvtarra és a vásárlást megelőző tájékozódásra fordítja figyelmét. A KMK olvasáskutatói műhelye első kutatásként 1968-ban a magyar munkások körében végzett reprezentatív vizsgálatot (KAMARÁS: 1969). A közel 3000 munkás közül csaknem minden harmadiknál nem eshetett szó olvasási igényekről, kedvelt olvasmányokról. Most ezt nem a világviszonylatban is számottevő 65 %-os olvasói arány miatt említjük elsősorban, hanem azért, mert kevés kutatás szentelt figyelmet a nem olvasóknak is. Olvasáskutatás a nem olvasók körében? Igen! A nem olvasók nagyobb része a munkások között valamikor az olvasók táborába tartozott, s remélhetőleg nagy részüket a leendő olvasók közé sorolhatjuk, végtére is a szociológus, ha matematikai számítások helyett nem is feshet jelszavakat, ennyire lehet optimista. Sas is szentel nekik némi figyelmet, amikor az olvasás elutasításának okait bogozza. A szégyenlős, szépítő, kibuvó válaszok mögött rendkívül nehéz az igazi okokat kitapogatni. Az a tény, hogy az időhiányra hivatkozás az iparosodottabb faluban gyakoribb, Sas szerint azt bizonyítja, hogy az új életformára való átváltás nehézségei, az új szakma elsajátítása, a családalapítás után az új élet berendezése kevés lehetőséget ad az olvasásra. A műhelyünkben készült vizsgálat - más megközelítéssel - részben igazolta ezt a feltevést. A kérdezés évében nem olvasóknak csak egyötöde nem olvasott sohasem. (Ez az az arány természetesen a falusi lakosság körében nagyobb). Az időhiányra való hivatkozás az olvasás abbahagyásának távolságával csökken. Legtöbben azok közül hivatkoznak a szabadidő hiányára, akik egy-két éve morzsolódtak le az olvasók táborából, akik még nem szakították meg teljesen "diplomáciai viszonyukat" az olvasással. A már említett családalapítás, s az ezzel járó szabadidőcsökkenés olvasást befolyásoló hatását jól példázza az a tendencia, hogy a családosok között kétszer akkora a nem olvasók aránya, mint a még családalapítás előtt állók között, s ez az arány tapasztalható az egyébként legolvasottabb munkás korosztály, a 20-24 évesek körében is. A 25-29 évesek között - ahol már kisebb az olvasók aránya - már alig van eltérés a családosok és a nem családosok között található olvasók arányában. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy erre az időre már részben kialakul, megszokottá válik az új életforma, s nagy részben felszabadul az olvasástól átmenetileg elvont szabadidő.

A munkások körében folytatott reprezentatív kutatás behatóan foglalkozott az olvasmányszerkezettel, különösen a szépirodalmi művel olvasásával, s a munkások irodalmi izlésével. Ez utóbbihoz segítséget nyújtottak a kérdőívbe beépített egyszerűbb tesztek is. A kedvezőbb társadalmi helyzetű csoportok az étkezés, a ruházkodás, de még a szabadidő vonatkozásában sem az elfogyasztott mennyiségekben, hanem a fogyasztás változatosságában, az egyéni izlés érvényesülésében különböznek a többiekől. Így van ez az olvasásnál is, bár e területen még a mennyiségi különbségek is elégé jellemzők. A változatosság növekedése az olvasmányokban általános tendencia a magyar olvasók körében. A munkásolvasók olvasmányainak 1962-ben 14 %-a volt Jókai-regény (Mit olvasunk: 1965). 1968-ban már csak 6 %.

Természetesen a változatosság növekedése nem egészen egyértelmű, töretlen folyamat, egyes izléselemek újra és újra megmerevednek és aránytalanul megnövekednek az izlésszerkezetben. A Jókai-művek által elhagyott hadállásokat például a munkásolvasóknál csak részben foglalták el a modern világirodalomnak olyan képviselői mint Hemingway, részben viszont a mai magyar lektűrirodalom néhány képviselője. Bár a mintában szereplő közel kétezer munkásolvasó legutolsó olvasmányai között közel nyolcszázféle könyv szerepelt, ami eléggé jó arányú változatosságot jelent, köztük a színvonalas kortárs magyar irodalmat képviselő mű mindössze 4 % volt, s a legkedvesebb olvasmányok között említett kortárs magyar írók műveinek felét egyetlen lektűrítő regényei adták. Bőven esett már szó az olvasást meghatározó tényezőkről, de ilyenkor mindig az olvasás mennyiségével, gyakoriságával kapcsolatban. A munkások körében végzett kutatásnál azt is megvizsgáltuk, hogy ezek a tényezők hogyan befolyásolják az olvasás minőségét, az izlést. Ebben az esetben is, mint az olvasás mennyiségénél, az iskolai végzettség bizonyult hasonló sullyal a legerősebben ható tényezőnek, a többi viszont kisebb mértékben befolyásolta az olvasás minőségét, mint a mennyiségét, különösképpen vonatkozik ez az életkorra, a nemi hovatartozásra és a családi állapotra.

Az izlés jellemzésére legalkalmasabb maradandó olvasmányélményekkel és tetszéssel fogadott művekkel, valamint különböző értékű művek skálájával megkíséreltük a mintában szereplő munkásolvasók legkülönbözőbb szempontok szerint kialakított csoportjainak izlését számszerűen is jellemezni. Ha nem is tulságosan nagy, de már említésre méltó különbségeket tapasztaltunk az azonos végzettségűek között is azoknál, akik munkájuk mellett tanulnak és akik nem, természetesen az előbbieik javára. Hasonló különbségeket tapasztalhattunk a jelenleg ujitáson dolgozó, a valaha ujitók és a még sohasem ujitók között is. A munkásolvasóknak az a 20 %-a, akik ismeretterjesztő könyveket olvasnak, jóval magasabb irodalmi izléssel rendelkeznek, mint azok, akik csak szépirodalmi műveket olvasnak.

TANULÓK

A tanulóifjúság körében reprezentatív kutatások nem folytak, pedig ebből a rétegből kerül ki a közművelődési könyvtárak tagságának 50-60, a tájékoztató szolgálatot igénybevevők 80-90 %-a. A könyvszakma Piackutató Csoportja három középiskola tanulói és az ott néhány éve végzetek között vizsgálódott, elsősorban a könyvvásárlási szokásokról (GEREBEN; 1968). A könyvtárból való kimaradás szempontjából éppen a középiskola elhagyása bizonyult a kritikus időpontnak. Gereben szerint a könyvtárat elhagyó tanulók ennek a könyvbeszerzési forrásnak a mellőzését intenzivebb könyvvásárlással pótolják. Bár a vizsgált végzettek között nem akadt olyan, aki elhagyta volna az olvasók taborát, az érettségi bizonyítványt nem tekintethetjük a nem olvasás elleni életbiztosításnak. Az érettségizett munkások 11 %-a nem olvasott a KMK vizsgálata szerint (KAMARAS; 1969), s 6 %-uk csak 1-2 alkalommal találkozott könyvvel egy év alatt. Részint az olvasásra ösztönző iskolai környezetből a kulturális szempontból ingerszegény környezetbe való kerülés, részben pedig az olvasásra nem eléggé ösztönző iskolai környezet, a gyenge irodalomoktatás és olvasóvá nevelés lehet az oka

annak, hogy az olvasást indukáló energiaforrás olyan hamar kimerül. Cso-
dákat természetesen a hatásosabb iskolai nevelőmunka sem tehet, ha en-
nek hatását nem erősítik fel, nem készítik elő az otthoni körülmények.
Erről győz meg minket Tánczos Gábor kutatása, melyet a többségükben
kulturális szempontból hátrányosabb helyzetű, munka mellett esti közép-
iskolában továbbtanuló fiatalok körében folytatott (TÁNCZOS; 1970). Az
irodalom iránti érdeklődés foka - bár a tanulók 40 %-ának ez a kedvenc
tantárgya - csak 18 %-uknál magas, s e téren két és félszeres különbség
tapasztható az örökölt kulturális lehetőségek szempontjából a legmaga-
sabb és a legalacsonyabb szinten állók között. Gereben a végzős és a né-
hány éve végzett tanulók irodalmi izlésében bekövetkező változásokat vizs-
gálta, s azt tapasztalta, hogy akik a középiskola befejezése előtt csak a
lektűrre jutottak el, azok zöme megmaradt ezen a szinten, azoknak vi-
szont, akik a klasszikusokat megkedvelték, mintegy fele továbblépett az
értékes modern irodalom felé. Tánczos is megállapítja, hogy az esti kö-
zépiskolába beiratkozóknál és a végzős fiataloknál alig változott az olvas-
mányszerkezetben a romantikus és a modern lektűr irodalom aránya, és
hiába nőtt meg 14 %-ról 29 %-ra a Hemingway vezette értékes modern
irodalom aránya, ha a többség a romantikus "előképzettség" után, a nagy
realisták nevelőiskoláját mellőzve, a modern lektűrnek hódol be.

A legutóbbi években egyre gyakrabban volt kisebb vizsgálatok témája a
szakmunkástanulók olvasási kulturája. Az átfogó jellegű kutatás még várat
magára, a legsikerültebb mélyfúrás két közművelődési könyvtáros készi-
tette (KÖNCZÖL; 1971, MONUS; 1968). Szentirmai László a Szegedi Tudo-
mányegyetem hallgatóinak művelődési szokásait vizsgálva az olvasásnak is
nagy figyelmet szentelt (SZENTIRMAI; 1970). Megállapítja, hogy a közép-
iskola elvégzésének színhelye a legfontosabb alakító tényező, amelyre az
egyetemen építeni lehet, amelyet az egyetem és az egyetemi város atmoszfé-
rája jelentősen megváltoztat. Az egyetemi hallgatók körében a könyvtár lá-
togatásának és az olvasásnak a szerepe megnövekedhet a középiskolás kor-
ban elért szinthez képest, de e téren jelentős különbségek vannak a külön-
böző karokon tanulók között, s ebben a kötelező olvasmányok eltérő nagy-
ságrendjének is szerepe van.

ÉRTELMISÉG

A diplomával rendelkezők olvasási szokásait Polónyi Péter közreműködésé-
vel műhelyünk, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ Olvasáskuta-
tási Osztálya vizsgálta (KAMARÁS - POLÓNYI; 1970). Négy, különböző
nagyságrendű vidéki településen élő értelmiségiek hétféle foglalkozási cso-
portjából összesen 1200 főt kerestek fel interjúkészítőink. Az olvasók ará-
nya a különböző foglalkozású és lakhelyű rétegek körében csak kisebb kü-
lönbségeket mutatott, annál nagyobb eltéréseket tapasztaltunk az olvasásnak
a szabadidőszerkezetben elfoglalt helyénél, az olvasmányszerkezetnél, a
folyóiratolvasásnál, az új könyvekkel kapcsolatos értesülési források igény-
bevételénél. Megfigyelhető volt a humán és a természettudományos - tech-
naikai műveltségnek a munkamegosztásban elfoglalt hely szerint erősen kü-
lönöző színvonala.

Néhány jelentősebb kisebb vizsgálat folyt a pedagógusok, orvosok, a mezőgazdasági értelmiségiek körében (KÁROLYI: 1970, NEMETH - SZEPESI: 1967, GERESEN: 1969), nem sokat tudunk az alkalmazottak, a nyugdíjasok, a középszintű szakemberek, a vezetők és más valamilyen szempontból fontos rétegek olvasási szokásairól. E tanulmány megírásakor (1972 tavaszán) két egymáshoz kapcsolódó kutatás folyik a pedagógusok körében: az MTA Szociológiai Intézete és a KMK a pedagógusok olvasását, elsősorban az irodalomolvasást, a KMK-OPKM vizsgálat pedig a szakirodalmi tájékozottságukat és könyvtárhasználati kulturájukat méri fel.

x

Az említett rétegvizsgálatokból, bár léptékük és pontosságuk eltérő, összeáll Magyarország olvasási térképe, mely a nagyjából való tájékozódáshoz a könyvtáros számára is megfelelő segédeszköz. Az olvasóközönségben tartózkodó könyvtárosok azonban egyes olvasókkal, egyéni igényekké transzformált, tanított szükséglettel, izlésképletekkel rendelkező olvasókkal állnak szemben. Megismerésükhöz hosszú megfigyelés, laboratóriumi helyzet szükséges. Könyvtárosaink többsége erre a munkára ma még nem alkalmas. Folyamatok megfigyelésére, esettanulmányok írására sokkal ritkábban vállalkoznak könyvtárosaink, mint ugynevezett felmérésekre, melyek indítórugója csak igen ritkán valamilyen megalapozott hipotézis. A könyvtáros kísérletező és tudományos szinten végzett mindennapi munkáját még csak néhány hazai olvasáslélektani és olvasáspedagógiai kutatás segíti. Ezek közül kiemelkednek Balázs László kutatásai. A továbbiakban azokról a részben már megismert és még nem említett kutatásokról szólunk, melyek kérdésfelvetésük alapján a szociológiai kutatásokhoz sorolhatók, de amelyek az okok nyomása során átlépték a szociálpszichológia és a pszichológia határát.

AZ IRODALMI IZLÉS

Az izlés kutatása komplex esztétikai, pszichológiai és szociológiai vizsgáldást kíván. A napjaink irodalmi közizlését jellemző 15-20 író neve igen különböző irányokat, befogadó típusokat ötvöz magában. Ha ezt a 15-20 írónevet tartalmazó listát az olvasótábort modellező olvasói minta elé tesszük, a nivellált közizlés egymást bonyolultan átfedő-keresztező izléstípusokká esik széjjel. Ezt az egyszerű kísérletet végezte el Gondos Ernő egy 333 művet - többségében a leggyakoribb olvasmányt, a regényt - tartalmazó listát tett 2500 kísérleti alany elé, akiknek az olvasott és a marandó élményt jelentő műveket kellett megjelölni (GONDOS: 1971). Ez a kutatás elég jó kontrollja a két olvasószámolásban és a rétegvizsgálatokban kirajzolódó izlésképnek. Gondos számítógép segítségével 14 izléstípust alakított ki, ezeket kulcsművekkel jellemezte, s leírta képviselőinek társadalmi, demográfiai arculatát. A tisztán empirikusan kiszűrt típusok igazán csak a még folyamatban lévő kisebb mintákon végzett szociálpszichológiai és pszichológiai vizsgálatok után fognak életre kelni, fogják igazolni önálló létüket.

A könyvszakma Piackutató Csoportjának munkatársa szintén egyfajta olvasmány, a mai magyar irodalom olvasói, főképpen vásárlói körében boncolgatja az izlés problémáit (GEREBEN; 1970). Gereben azonban csak közvetve, az olvasmányszerkezeten keresztül foglalkozik a miért és a hogyan kérdéseivel, amikor azt vizsgálja, hogy az egyes kortárs magyar írókat milyen írói környezetbe állítja a kortársi olvasói tudat. Mindez leolvasható egy igen érdekes térképről, amely a kortárs magyar írók érték-hierarchia szerinti elhelyezkedését mutatja, annak alapján, hogy az olvasók milyen művekkel együtt értékelik vagy vetik el őket.

Sas említett kutatásában (SAS; 1968) szintén az elolvasott, tetszéssel fogadott vagy elutasított könyvek jelenségvilága mögött lévő lényegi világ felkutatására indult, amikor az irodalmi művek iránti igényeket s a művek hatását vizsgálta falusi lakosok körében. Bár egy alacsony képzettségű olvasó szórakozási igénye és egy nagy klasszikus realista regény potenciális hatása eléggé különböző dolgoknak látszanak, az igény és hatás mégis szorosan összefügg. Ahány olvasója van egy műnek, annyiféle hatása van. Sas felismeri ezt, s az igény- és hatástípusok nála egymás tükröképei. Hét igény- és hatástípust - szórakozás, ismeretszerzés, boldogságkeresés, magára ismerés, etikai, társadalmi problémák, művészi forma - nyitott kérdésekre adott spontán válaszok tartalmi elemzése után a megnyilatkozások színóimotívumainak csoportosításával alakította ki. Az igényeket és a hatásokat a kutatónak nem állt módjában ugyanazon műveken tanulmányozni, mivel azonban a falusi olvasóközönség olvasmányainak változatossága a munkásokénál jóval alacsonyabb, ez nagyobb torzulásokat nem okozhatott. A szórakozás mellett a falusi lakosok teljes köre kívánja, hogy a művekben, a szereplőkben magára ismerhessen, gondolataival, érzéseivel analógiát találhasson. A többi igény-hatás elem érvényesülését erősen befolyásolja az egyes csoportok társadalmi helyzete, a munka jellege, döntési hatókörük, életkori, nemi sajátosságaik. Az igény és hatás inhomogén volta elsősorban a nem felelős munkakörben dolgozóknál tapasztalható. Az igény-hatás szerkezet tükrében világossá válik, hogy a könyvet falun sokszor élethelyzetnek s nem alkotásnak tekintik. Az igény és hatás közötti inhomogenitás mást is jelez, azt, hogy bár eléggé korlátozott keretek között, az irodalom is rendelkezik némi "csodatevő erővel", képes arra, hogy ne egészen az igények erővonalai mentén, hanem például az alacsonyabb igényeket provokálva hasson. Ehhez persze, tegyük hozzá, az is szükséges, hogy a domináns igények, indítékok mellett már jelentkezzen ezek ellenzése is.

Műhelyünkben a lektúrolvasással foglalkozó nagyobb kutatás előmunkálataként könyvtártag munkásolvasók irodalmi izlését vizsgáltuk (KAMARÁS; 1971). Arra hivatkozva, hogy az igények az előző hatásokat is magukba szívják nem választottuk őket külön, csak az izlésről, illetve ennek két oldaláról; az irodalmi művekkel kapcsolatos attitűdről és a konkrét művekkel kapcsolatos viselkedésről beszéltünk. A viselkedésnek is két megnyilvánulását vizsgáltuk. A tetszéssel fogadott és maradandó élményként számontartott művek összképe alapján a domináns olvasmányfajtákkal jellemeztük az olvasók izlését, és vizsgáltuk a kísérlet során elolvastatott konkrét művek (novellák) befogadásának sajátosságait is. Deduktív uton az

attitűdszerkezetet is megpróbáltuk bemérni. Saját vizsgálataink tapasztalatai és más tipizálási kísérletek alapján az irodalmi művel kapcsolatos passzív-cselekvő viszony három fő típusát vázoltuk fel: az irodalom mint cselekvés-pótlék, feszültségoldó szer; mint eszköz a cselekvéshez, "hasznos mulatság"; mint jelképes cselekvés. A három fő típuson belül altípusokat is képeztünk. A kilenc feltételezett attitűd-elem közül a "műveltség gyarapítása" kiemelkedően a legnagyobb átlagértéket kapta. A 180 fős mintánk kollektív attitűdjében a többi elem helyzete között kisebb különbségek szerepelnek. Az attitűdszerkezet, a domináns olvasmányélmények alapján felrajzolt izlésképlet és a konkrét művek befogadási módjának összevetése néhány feltétlenül további elemzésre érdemes mozzanatra hívja fel a figyelmet. Ezek közül most csak egyet emelünk ki: a legkevésbé értékes műveket preferáló attitűdszerkezetében is viszonylag gyakran előfordulnak olyan attitűdelemek, mint a "katarzis" és az "új összefüggések" igénye; a konkrét művet "élvező-fogyasztó" és "informálódó-fogyasztó" szintén befogadók attitűdszerkezetében viszont ezek az elemek az átlagosnál ritkábban szerepelnek nagyobb sullyal. Ez a jelenség valamelyest emlékeztet arra, amit Sas Judit az igény és hatás inhomogén voltának nevez.

A már említett kulturális blokkok kutatás keretében folyik a talán legszínvonalasabb irodalmi izléskutatás, Józsa Péter vezetésével. A vizsgálat során értékes irodalmat képviselő regényeket olvastatnak el kísérleti személyekkel. A művek befogadását komplex módszerrel elemzik. Többek között kulcsszó-lista készül a művekről, s a 200 kulcsszó-főnév közül kell a kísérleti személyeknek a műre legjellemzőbbeket kiválasztani. A kulcsszó-főnevek egy része a mű cselekményére, másik része a társadalmi-történeti háttérre, harmadik része pedig az etikai-lélektani-filozófiai közleményre utal.

OLVASMÁNYKÖZVETITŐ INTÉZMÉNYEK

KÖNYVVÁSÁRLÁS

A könyvvásárlói szokásokkal elsősorban a MKKE Piackutató Csoportjának korábban ismertetett vizsgálatai foglalkoztak (MÁNDI: 1968/2, GERESEN: 1968).

A könyvtárhasználat és a könyvvásárlás viszonyával először a könyvszakma olvasáskutató műhelye foglalkozott (MÁNDI: 1968/2). A könyvtárhasználat és a könyvvásárlás nem egymás rovására konkurráló, hanem egymást elősegítő tevékenységek, a könyvbeszerzési források között a könyvtár, a könyvesbolt és az ismerősök közel egyenlő arányban szerepelnek. A magasabb végzettségűek körében a vásárlás a domináló beszerzési mód, s annak ellenére, hogy körükben nagyobb a könyvtári tagok aránya, kisebb a könyvtárból beszerzett könyvolvasmányok hányada, ami persze nem mutatja a könyvtárhasználat intenzitását. Ezt a KMK vidéki értelmiség körében végzett vizsgálata is igazolta, sőt még a munkások körében is kirajzolódott, már valamivel halványabban, ilyen tendencia. A MKKE Piackutató Csoportjának egy másik vizsgálata (KAMARÁS: 1970) azzal foglalkozott, hogy a könyv-

vásárlók milyen módon szerzik be információikat a könyvekről. A kérdő-
íves interjú módszert alkalmazó kutatás során vásárlás közben kérdeztek
meg 1200 olvasót. A kutatás megállapította, hogy általában többfajta in-
formáció előz meg egy-egy vásárlást, s hogy a tájékozódási szokások a
vásárlók különböző helyzetű, koru és nemű rétegei körében erősen eltérő
arculatot mutatnak, és jól jellemzik a kultura-fogyasztói viselkedést.

KÖNYVTÁRHASZNÁLAT

Műhelyünk már említett vizsgálata foglalkozott a közművelődési könyvtár
könyvkölcsönző, informáló, orientáló és a társadalom művelődési folya-
matait katalizáló funkcióival is (KAMARÁS - POLÓNYI: 1970). A könyvtári
tagság rétegeképző ismérv mivoltának elemzése mellett, többek között sor
került a többszörös könyvtári tagság, a könyvtárral való kapcsolat inten-
zitása és stabilitása, a könyvválasztás tudatossága vizsgálatára is. A
könyvtárnak mint a művelődési folyamat katalizátorának hatását úgy mér-
tük le, hogy a könyvtári tag és a könyvtárat nem használó értelmiségiek
olvasóportréit vetettük össze. Megállapíthattuk, hogy ha nem is feltűnően
nagy, de már számottevő különbségek mutatkoztak az olvasási kultura szá-
mos mutatójánál, így az olvasmányszerkezetnél, az olvasás gyakoriságá-
nál, az izlés szintjénél, a tájékozódási szokásoknál nemcsak a könyvtár-
használat ténye, hanem annak intenzitása szerint is, még az egykori könyv-
tári tagok s azok között is, akik sohasem tették be lábukat könyvtárba.
Ha idesoroljuk még a könyvtárosok olvasásával, a könyvtári állomány és
az olvasók könyvtárból való elmaradása közötti összefüggéseket kutató
vizsgálatokat is, elmondhatjuk, hogy a könyvtár az utóbbi években fel-fel-
bukkan szociológiai kutatások tárgyaként.

Műhelyünk és a Népművelési Intézet közös vállalkozásaként vizsgálta Nagy
Attila és Karsai Károly a könyvtár és művelődési ház hatókörét három
15-20 000 lakosu kisvárosban (NAGY: 1972). A mintában szereplő 1800
kisvárosi lakos három csoportja, az egyik intézményt sem használók, a
csak az egyik intézményt használók és a mindkét intézményt használók
kulturális arculata jelentős eltéréseket mutatott valamennyi kulturaközvetítő
eszköz igénybevételénél. A valamelyik intézményt használók és a nem hasz-
nálók között a legnagyobb különbség az olvasásnál tapasztalható, méghozzá
csaknem függetlenül attól, hogy a könyvtárral vagy a művelődési házzal
álltak kapcsolatban a csak egy intézmény szolgáltatásait igénybe vevők. Je-
lentősek a különbségek a csak egy intézménnyel kapcsolatot tartók és a
mindkét intézményt látogatók között is, méghozzá az utóbbiak javára;
ezek irodalmi izlése, filmizlése, színházi és tévézési kulturája is ma-
gasabb szinten áll.

OLVASÁS ÉS A TÖMEGKÖZVETÍTŐ ESZKÖZÖK

A könyvtárat használó olvasók rádióhallgatói, tévézésői, mozilátogatói és
könyvvásárlói énjüket is magukkal hozzák a könyvtárba. Ez elsősorban azt
jelenti, hogy az egyes kulturaközvetítők igénybevételét a többi igénybevé-
telének szintje, jellege is meghatározza. Ez a meghatározottság a hétköz-

napi gyakorlatban a kulturaközvetítőknek az olvasást illetve a könyvtárhasználatot gátló vagy serkentő hatásában is jelentkeznek.

A modern tömegkommunikációs eszközök és az olvasás kapcsolatát sem átfogóan, sem mélyen nem vizsgálta még a magyar kutatás, csupán egy-két kísérletet említhetünk meg e téren. Egy-egy irodalmi művet közép-pontba állító, illetve azt adaptáló tévéadásnak a könyvek könyvesbolti és könyvtári forgalmában bekövetkezett változásait a Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatócsoportja, a MKKE Piackutató Csoportja és a KMK vizsgálta (TONKA: 1972, KAMARÁS: 1970, KULCSÁR: 1972). A filmizlés és az irodalmi izlés közötti összefüggéseket egy magyar film befogadásánál a Filmtudományi Intézet vizsgálta (GEREBEN - HELMICH: 1971).

BIBLIOGRÁFIA

- FERGE Zsuzsa; Munkaidő és szabadidő, hétköznapi és vasárnap = Sas Judit; Élünk jól szabadidőnkkel. Bp. 1969. NPI. 49-63. l.
- FERGE Zsuzsa; Társadalmunk rétegződése. Bp. 1969. Közgazd. és Jogi K. 346 l.
- GEREBEN Ferenc; A középiskolás fiatalok és a könyv. Bp. 1968. KTTK. 78 l.
- GEREBEN Ferenc; A mai magyar irodalom és az olvasók. = A könyv. 1970. 3. sz. 36-51. l.
- GEREBEN Ferenc; A mezőgazdasági szakemberek és a szakirodalom. Bp. 1969. KTTK. 57 l.
- GEREBEN Ferenc - HELMICH Dezső; A "Szerelem" és közönsége. Bp. 1971. 26 l. Kézirat.
- GONDOS Ernő; Izlésszaklatok. Bp. 1971. NPI. 485 l.
- JÓZSA Péter; Tipikus beállítottságot mutató csoportok a kulturális javak fogyasztása terén, Budapesten. Kutatási tervezet. Bp. 1970, Népművelési Intézet. 31 l. Kézirat.
- KAMARÁS István; Hogyan értesülünk a könyvekről? Bp. 1971. MKKE. 53 l.
- KAMARÁS István; Irodalmi attitűd vizsgálata munkásolvasók körében. Bp. 1971. KMK. 47 l., Kézirat.
- KAMARÁS István - POLONYI Péter; Értelmiség, olvasás, könyvtár. Bp. 1970. NPI. 88+24 l.
- KAMARÁS István; A munkások és az olvasás. Bp. 1969. NPI. 201 l.
- KÁROLYI Ágnes; A középiskolai tanárok olvasási kulturája. Doktori disszertáció. Bp. 1970. 121 l.
- KULCSÁR Julia; Regények a televízióban. = A könyv. 1972. 3. sz. 75-81. l.
- MÁNDI PÉTER; A könyv és közönsége. Bp. 1968. Közgazd. és Jogi K. 294 l.
- MÁNDI Péter; Könyvolvasás és könyvvásárlás, Magyarországon. Bp. 1965, KTTK. 78 l.
- MÁNDI Péter; A munkások és a könyv. Bp. 1968. KTTK. 62 l.
- Mit olvasunk? Bp. 1965. KSH. 104 l.

NAGY Attila: Közművelődési intézmények járási székhelyen. I. Bp.

1971. Kézirat

A nap 24 órája. Bp. 1965. KSH. 155 l.

NÉMETH Béla - SZEPESI Zoltánné: A magyar orvosok szakirodalmi és tájékoztatási igényeinek vizsgálata. = Az Orvosi Könyvtáros. 1967. Különszám, 153 l.

SAS Judit: Emberek és könyvek. Bp. 1968. Akadémiai K. 214 l.

SZENTIRMAI László - VÉGVÖLGYI András: A József Attila Tudományegyetem hallgatóinak művelődési szokásai. Bp. 1970. FKK. 255 l.

TÁNCZOS Gábor: Mit olvasnak a fiatalok? Bp. 1970. Tankönyvkiadó. 110 l.

TONKA Miklós: A televízió Nyitott könyv műsora és a könyvforgalom. Bp. 1972. MRT VTK.

UGHY Jenő: 1000 falusi lakos és a könyv. Bp. 1965. KMK. 119 l.

A szakmai információs igényvizsgálatok és a felhasználó

SÖVÉNYHÁZY CSILLA

A szakmai információs igényeket a társadalom információs igényeinek az a hányada alkotja, amely a tudományt, a termelést, valamint a társadalom életének szervezését és irányítását szolgáló intézményekben bukkan felszínre, s amely a tudomány és termelés fejlődésének elengedhetetlen szükségleteként keletkezik. Az információs igényeknek ezt a hányadát a tudományos és szakmai tájékoztatás különféle módszerei; a dokumentációs és a könyvtári feltárás eszközei és a szakreferenzszolgálat hivatottak kielégíteni.

A szakmai információs igényvizsgálatok - amelyeket az írott információhordozók túlsúlya miatt általában szakirodalmi igényvizsgálatoknak neveznek - szorosan kapcsolódnak a társadalmi információs folyamat vizsgálatához. A szakirodalmi igények speciális szakmai információs igények, amelyek elsősorban a szakkönyvtárakban jelentkeznek; ezért csak a társadalmi információs folyamat egészébe illesztve, valamint az információs igény kielégítésének egyéb eszközeivel (pl. audiovizuális ismerethordozók) összefüggésben vizsgálhatók eredményesen.

KÉTFÉLE SZEMLÉLETMÓD

A szakmai információs igényvizsgálatok két lényegileg különböző csoportra oszthatók: